

ДОСЛІДЖЕННЯ КООПЕРАТИВНИХ СИСТЕМ У КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Анотація. Проаналізовано особливості трансформаційних змін у кооперативному секторі національної економіки, а також чинники розвитку кооперативних систем. Звертається увага на значення державного регулювання розвитку кооперативних систем в трансформаційній економіці.

Ключові слова: кооперативні системи, деформація кооперативних систем, кооперативна власність, ефективність функціонування кооперативних систем, трансформаційна економіка

Drabovskiy A.

THE RESEARCH OF CO-OPERATIVE SYSTEMS IN THE CONTEXT OF TRANSFORMATIONAL PROCESSES

Summary. The features of the transformational changes in the co-operative sector of the national economy are analyzed. The author analyzes the factors of development of co-operative systems in the transformational economy. Attention is focused on the importance of a state regulation of co-operative systems in the transformational economy.

Keywords: co-operative systems, deformation of co-operative systems, co-operative ownership, efficiency of functioning of co-operative systems, transformational economy

1. Вступ

Створення умов для стійкого економічного зростання в економіці України передбачає якісні перетворення у соціально-економічних відносинах, всіх сферах і галузях національної економіки. Важливим напрямом формування системи нових економічних відносин є розвиток кооперативної системи, яка базується на кооперативній формі власності. Відповідно, використання і реалізація потенційних можливостей різних форм власності, як кооперативної, так і приватної та державної, тобто трьох секторів національної економіки, є гарантією поступального розвитку економічної системи в цілому. В ринковій економіці всі ці три сектори взаємодіють між собою і доповнюють один одного. В трансформаційній економічній системі динамічні економічні зміни в економіці та еволюційний розвиток всіх трьох секторів відбуваються в умовах загострення конкуренції та розгортання процесів глобалізації.

Визначення місця кооперативних систем у трансформаційній економіці та їх перспектив передбачає якісне оновлення підходів до аналізу кооперації як єдності техніко-економічних, соціально-економічних, організаційних та духовних відносин. Відродження істинної природи кооперації спирається на трактування кооперації як органічної складової ринкової економіки, що покликана протистояти диктату великого бізнесу та посередницьких структур, поєднуючи економічну місію захисту інтересів учасників кооперації з соціальною місією відродження солідарності та співробітництва, соціальної гармонізації та гуманізму.

Результати дослідження загальних питань розвитку кооперативних систем та їх еволюція в умовах трансформаційних економічних процесів висвітлені у працях провідних вітчизняних та інозем-

них вчених – С. Г. Бабенка [1], Г. І. Башнянин [2; 3], С. Д. Гелея [6], Ю. В. Михальського [11], Є. А. Рехельського [12], Г. С. Третяк [2], Ю. І. Турянського [14] та інших. Однак не всі теоретичні аспекти розвитку ефективних кооперативних систем недостатньо обґрунтовані та досліджені, залишаються дискусійними питання співвідношення кооперативного і некооперативного сектору національної економіки. Тому завдання нашого дослідження полягає в комплексному вивченні теоретичних питань становлення кооперативних систем у контексті трансформаційних перетворень та обґрунтуванні положення щодо формування економічних відносин у кооперативній системі України.

2. Роль та значення кооперативних систем у трансформаційних економіках

Перехід до ринкової економіки вимагає переоцінки переваг кооперативних систем та принципів їх функціонування. Для трансформаційної економіки на порядку денному відродження та вдосконалення кооперативних систем, знаходження ними свого місця в новій соціально-економічній системі, посилення їх впливу на розвиток економіки та соціальний захист населення.

Реформування вітчизняної економіки в 90-х роках ХХ століття, яке супроводжувалось гіперінфляцією, труднощами пристосування до вільних цін, перекосами в приватизаційних процесах, комерціалізацією кооперативної діяльності. Ці процеси негативно вплинули на результативність функціонування кооперативних систем в Україні – багаторазово обезцінилися оборотні кошти кооперативних організацій та підприємств, зруйнувалась паритетність цін, виникли деформації в структурі товарообороту через збідніння населення та посилення його неплатоспроможності. В результаті негативно-

го впливу лібералізації цін та приватизації на функціонування кооперативного сектора суттєво знизилася частка кооперативної торгівлі та кооперативного виробництва в 1992-1997 роках та зменшилася дохідність кооперативної системи в цілому.

Процеси, що відбувалися та відбуваються в трансформаційній економіці, зумовлюють суперечливі погляди на розвиток кооперативних систем. Діяльність кооперативних структур в період ринкового реформування оцінюється неоднозначно. Зокрема, в 90-х роках ХХ століття багато людей негативно ставилися до утворених кооперативних структур через високі ціни та низьку якість кооперативної продукції. Несприйняття значною частиною населення кооперації пояснювалось також стереотипами мислення, недооцінкою нового типу економічної поведінки кооператорів, посиленням конкуренції щодо державних структур. Таким чином, перестороги щодо кооперації ґрунтувались на комплексі об'єктивних і суб'єктивних причин. Як зауважував К. А. Улибін, "деформації кооперації в основному були продуктом реформованості економіки" [15, с. 50].

Різні точки зору на перспективність розвитку кооперативних систем присутні і в зарубіжній економічній літературі. Так, існує точка зору, що кооперативні системи характеризуються обмеженими можливостями щодо залучення інвестицій та низькою ефективністю колективного управління. Проте недостатня компетентність управлінського персоналу не є проблемою тільки кооперативних чи колективних підприємств. На наш погляд, участь колективу у вирішенні складних економічних питань навпаки дозволяє спрямувати управлінські рішення на задоволення потреб колективу людей в цілому, а не окремих осіб, наближених до керівництва. З приводу цього слушно зауважують російські економісти А. В. Бузгалін і А. І. Колганов, які вважають, що „заперечення проти колективної власності не висмоктані з пальця і вказують на ті недоліки, що можуть проявитись, і іноді проявляються в діяльності підприємств з колективною власністю. Але і капіталістичні фірми дуже часто виявляються неефективними і доходять до банкрутства, причому частіше, ніж колективні” [5, с. 221].

На наш погляд, на розвиток та функціонування кооперативних систем у трансформаційній економіці впливають різноманітні екзогенні макроекономічні чинники, характерні для більшості країн, що знаходяться на шляху формування повноцінної ринкової економіки (незалежно від різниці в рівні їх економічного та соціального розвитку), а також ступінь успішності в здійсненні соціально-економічних реформ. До цих чинників насамперед слід віднести: нерівномірний розподіл матеріальних та фінансових ресурсів; суперечності між містом і селом, відтік населення з сільської місцевості; маргіналізацію широких верств; нерозвинутість ринків та складність доступу до них; соціальну та економічну залежність більшості населення, недосконалість правової бази, супротив політичних та економічних лідерів, реформованість відносин власності, дискримінацію аграрної сфери економіки тощо.

На наш погляд, при аналізі кооперативних систем, особливо в умовах трансформаційної економі-

ки, обов'язковим є врахування не тільки економічних і соціальних, але й соціокультурних, ментальних особливостей їх розвитку. На необхідності саме такого підходу наголошують дослідники кооперації [6; с. 16]. Зокрема, правомірною є постановка питання щодо впливу на розвиток кооперативних систем особливостей економічної культури, що, в свою чергу формується у тісному зв'язку з цінностями домінуючої релігійної традиції. Так, на розвиток української економічної культури суттєвий вплив справили традиції православ'я.

Природність кооперативних форм господарювання для українського населення підкреслюється сучасними дослідниками. Так, С. М. Злупко вважає економічно-кооперативну течію „феноменом української економічної культури”, а кооперацію на етнографічних українських землях розглядав як синтез національної господарської культури та загальноєвропейських принципів кооперативного руху [9, с. 375]. Слід погодитись із В. І. Марочко в тому, що історичний досвід кооперативного руху та підприємництва в Україні – не минушина, а нереалізована матеріальна сила і не використана концептуально-інформаційна цінність [10, с. 73].

Актуальність врахування соціокультурного аспекту в розвитку кооперативних систем обумовлена якісними змінами у типі розвитку українського суспільства в цілому, а саме – трансформацією природно історичного до соціокультурного, культурологічного. На необхідності врахування культурологічних особливостей в розвитку кооперації, що передбачає критичне ставлення до класичних кооперативних принципів, наголошує Г. П. Скляр [13]. Така позиція обґрунтовується тим, що принципи Міжнародного кооперативного альянсу створювались на основі діяльності західних кооперативів, а еволюція кооперативних структур в трансформаційній економіці відбувається в умовах переходу від адміністративно-командної до ринкової економіки.

Отже, кооперативні системи як складне соціально-економічне явище повинні розвиватись у багатьох аспектах: соціальному, економічному, політичному, соціокультурному. „У нових умовах кооперативні підприємства і організації, – зауважує А. В. Березенська, – об'єктивно прагнуть до використання ринкових методів господарювання, щоб успішно конкурувати з корпоративними формуваннями. Як наслідок, виникає небезпека їх перетворення у підприємницькі структури. Тому нагальною проблемою є збереження ідентичності кооперативів” [4, с. 349].

3. Основні напрями державної політики в розвитку кооперативного сектора національної економіки

В сучасних умовах важливим чинником розвитку кооперативних систем є держава, яка проводить активну державну підтримку і правовий захист. Держава визначає правову основу економічної поведінки суб'єктів кооперативних відносин, формує і реалізує науково обґрунтовану макроекономічну політику.

Досвід країн Центральної та Східної Європи (ЦСЄ) свідчить, що трансформація кооперативних систем є малоефективною без належного рівня дер-

жавної підтримки. Сьогодні в кооперативному секторі в Україні налічується близько 31 тис. кооперативів [7]. Основою національної кооперативної системи є чотири типи кооперації: сільськогосподарська, споживча, кредитна та соціально-культурного обслуговування.

В трансформаційній економіці, залишаючись централізованими по формі, кооперативні системи все сильніше децентралізуються, натомість активізується їх економічна централізація. На практиці це знаходить вираження в розширенні обсягів діяльності кооперативних підприємств та організацій, поширенні кооперативних об'єднань, формуванні змішаних структур за участю кооперативних підприємств, кооперативних концернів, консорціумів тощо. Процес укрупнення кооперативних організацій активно відбувається в країнах ЦСЄ. Подекуди, наприклад в Болгарії, він підтримується завдяки залученню іноземного капіталу, зокрема через створення спільних підприємств. Разом з тим, в Україні рівень економічної централізації кооперативних систем ще дуже незначний, що свідчить про недостатній рівень пристосування кооперативних систем до ринкових умов господарювання.

Відсутність реальної державної підтримки в розвитку кооперативного сектора загострила проблему деградації кооперативних систем, що знайшло прояв в руйнуванні матеріально-технічної бази виробничої та споживчої кооперації, в суттєвому зниженні кількісних (частки в загальних обсягах виробництва, реалізації та споживання національного продукту) та якісних показників діяльності. Звуження кооперативного сектора за кількісними параметрами є відносним, якщо враховувати здебільшого псевдо кооперативний характер діяльності кооперативних систем в умовах адміністративної економіки.

З позицій деформацій можна виокремити чотири типи деформованих кооперативних систем: кооперативні системи з деформованою економічною сферою; кооперативні системи з деформованою соціальною сферою; кооперативні системи з деформованою духовною сферою; кооперативні системи з деформованою політичною сферою [8, 212]. У трансформаційній економіці України (на перших етапах її становлення) деформація економічної сфери кооперативних систем зводилась переважно до того, що в ній практично був відсутній кооперативний ринок як основний регулятор кооперативних процесів. Значної деформації зазнала й соціально-духовна сфера кооперативної системи. У соціально-духовному плані система вітчизняної кооперації є недостатньо розвинутою, оскільки її соціальна мета поступово відійшла на задній план. Це означає, що більшість кооперативних систем України надмірно економізовані. У перехідній вітчизняній економіці значної деформації зазнала й політична сфера кооперативної системи. Точніше, вона недостатньо розвинута і в ній переважають "адміністративні", а не економічні методи управління, що дає нам підстави кваліфікувати сучасні кооперативні системи як мультиквазікооперативні [8, 213]. Проте кооперативні системи поступово пристосовуються до нових соціально-економічних умов. Про це зокрема свідчить підвищення обсягів діяльності виробничої та

споживчої кооперації, формування системи кредитної кооперації та розширення сфери її діяльності.

В цілому для трансформаційного періоду характерним стало зменшення тотально деформованих кооперативних систем при різкому збільшенні частки кооперативних систем з частковою деформацією. Ринкові перетворення зумовили насамперед зменшення ступеня деформації економічної сфери кооперативних систем. Проте соціальна спрямованість розвитку потребує подальшого посилення, адже деформованою виявилась не тільки економічна, але й соціально-духовна основа кооперативних систем.

Отже, на сучасному етапі успішний розвиток кооперативних систем в Україні потребує суттєвої державної підтримки та врахування позитивних тенденцій в розвитку кооперативних систем в країнах з перехідною економікою. З приводу цього правильно зауважує С. В. Григор'єва, що „в Україні державні органи не цілком усвідомлюють важливе значення кооперативного сектора для економіки країни. Майже всі інвестиції Європейського банку реконструкції та розвитку, а також Світового банку зосереджені в приватному секторі. Така пасивна позиція органів влади у використанні інтеграційного потенціалу міжнародної кооперації може продовжити кризові явища в кооперативному секторі” [7].

В Україні, розвиваючи кооперативний сектор, необхідно враховувати особливості та досвід перехідних економік країн ЦСЄ, економічні системи яких найбільш наближені до української. Основними особливостями розвитку кооперативного сектора в цих країнах є:

1) держава, усвідомлюючи значення споживчих кооперативів для розвитку національної економіки та для інтеграції національних економік у світове господарство, сприяє кооперативній діяльності;

2) кооперативні організації розвинених країн ЄС підтримують трансформаційні процеси в кооперативах ЦСЄ з метою їх пристосування до вимог глобалізації;

3) кооперативи ЦСЄ підвищують свою конкурентоспроможність на національному та світовому ринках, застосовуючи позитивний досвід споживчих кооперативів країн з розвинутою економікою і використання прогресивних інноваційних методів діяльності [7].

В країнах з трансформаційною економікою держава покликана сприяти доступу до ринків та забезпечити рівні конкурентні умови для розвитку різних форм господарювання, насамперед законодавчим шляхом. Суттєвого значення в цьому плані набуває здійснення відповідної регіональної політики щодо створення необхідної виробничої та соціальної інфраструктури; державне сприяння формуванню адекватної фінансової та податкової інфраструктури; узгодження домінуючих інтересів центральної влади та інтересів окремих громад та регіонів, що визначають створення кооперативних форм господарювання; гармонізація законодавчих актів, що регулюють кооперативну діяльність, унеможливлення її дискримінації щодо некооперативних форм у різних секторах економіки.

Потенціал розвитку кооперативних систем у трансформаційній економіці значною мірою визначається тим, наскільки може бути задіяна госпо-

дарська, підприємницька та соціальна активність учасників кооперації. Основними напрямками державної політики в Україні щодо стратегічного розвитку кооперативного сектору є:

- 1) створення умов для розвитку всіх типів кооперації;
- 2) активізація діяльності кооперативів, посилення ролі кооперативного сектору в реалізації соціальної політики й економічному зростанні;
- 3) державна підтримка і правовий захист кооперації;
- 4) сприяння реформуванню одержавлених кооперативних організацій [11].

Необхідно розвивати кооперативи на основі створеного широкого правового поля та невтручання в їхню господарську та соціальну діяльність. Кооперативна діяльність повинна виступати як складова національних та регіональних програм, причому необхідно тісно поєднувати завдання кооперативного сектору із проблемами національної економіки в цілому, узгоджуючи його розвиток із іншими секторами національної економіки.

4. Висновки

Перехід до ринкової економіки вимагає переоцінки переваг кооперативних систем та принципів їх функціонування. Для трансформаційної економіки на порядку денному відродження та вдосконалення кооперативних систем, знаходження ними „свого” місця в новій соціально-економічній системі, посилення їх впливу на розвиток економіки та соціальний захист населення.

Прийняття до умов ринку вимагає посилення контрольованої взаємодії кооперативного сектору з державним та приватним секторами при запобіганні “розмиванню” її власної природи, корпоратизацію кооперативних структур різного рівня та інтеграцію капіталу різних форм власності. Підвищення ролі кооперації в соціально-економічних перетвореннях передбачає посилення співробітництва кооперативів різних напрямів діяльності та завершення формування цілісного кооперативного сектору, а також орієнтації його на задоволення потреб суспільства в цілому. Розвиток кооперативних систем визначається комплексом чинників, що мають макроекономічну та мікроекономічну природу. Важливим фактором є активна державна політика щодо законодавчої, фінансової, цінової, кредитної та організаційної підтримки кооперативного сектору, що не суперечить засадам незалежності кооперації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабенко С. Г. Трансформація кооперативних систем в перехідній економіці / С. Г. Бабенко. – К.: Наукова думка, 2003. – 332 с.
2. Башнянин Г. І. Ефективність дерегуляції економічних систем перехідного типу: методологічні проблеми метрологічного аналізу / Г. І. Башнянин, Г. С. Третяк. – Львів : Вид-во ЛКА, 2008. – 502 с.
3. Башнянин Г. І. Ефективність функціонування кооперативних систем у перехідних умовах / Г. І. Башнянин // Проблеми розвитку споживчої

кооперації України в ринковому середовищі: зб. наук. праць. Ч. 1. – Львів : Коопосвіта, 1998. – С. 69-76.

4. Березенська А. В. Рациональна організація обліку як фактор ефективного функціонування кооперативних мікроекономічних систем / А. В. Березенська // Науковий вісник НЛТУ України. – 2005. – Вип. 15.4. – С.348-353.

5. Бузгалин А. В. Теория социально-экономических трансформаций. Прошлое, настоящее и будущее экономики "реального социализма" в глобальном постиндустриальном мире / А. В. Бузгалин, А.Н. Колганов. – М.: МГУ, ТЕИС, 2003. – 680 с.

6. Гелей С. Д. Кооперація і національне відродження української державності / С. Д. Гелей // Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України ХХІ століття зб. наук. праць учасників Міжн. наук.-прак. конф. – К.: Укоопосвіта, 2001. – С.73-82.

7. Григор'єва С. В. Споживча кооперація країн світу: арубійський досвід та проблеми його впровадження в Україні / С. В. Григор'єва : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukr-coop-journal.com.ua/2010-3/num/grigorjeva.htm>.

8. Драбовський А. Г. Деформовані кооперативні системи: типи та особливості розвитку / А. Г. Драбовський // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.1. – С.212-216.

9. Злупко С. Економічна думка України (від давнини до сучасності) / С. Злупко. – Львів: Вид-во ЛНУ, 2000. – 495 с.

10. Марочко В. І. Кооперативна форма виробничої діяльності в Україні (друга половина ХІХ – перша третина ХХ ст.) : історико-теоретичний аспект / В. І. Марочко // Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України ХХІ століття. збірник наук. праць учасників конф. – К.: Укоопосвіта, 2001. – С.67-73.

11. Михальський Ю. В. Становище та перспективи розвитку української кооперації в умовах глобалізації та світової економічної кризи / Ю. В. Михальський : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vlca/Gum/2009_8/15.pdf.

12. Рехлецький Є. А. Кооперативний капітал в умовах переходу до ринку : дис. ... канд. екон. наук / Є. А. Рехлецький. – Львів: Вид-во ЛНУ, 2002. – 184 с.

13. Скляр Г. П. Соціальний капітал споживчої кооперації в умовах перехідної економіки / Г. П. Скляр // Торгівля. Комерція, Підприємство. Зб. наук. праць. – Вип. 8. – Львів: Вид-во ЛКА, 2007 – С.21-25.

14. Турянський Ю. І. Основні типи капіталізаційних ефектів в контексті перехідних економічних систем / Ю. І. Турянський // Вісник Львівської комерційної академії. – Львів : Коопосвіта, 2005. – Вип. 17. – С. 61-88. – (Серія економічна).

15. Улыбин К. А. Социалистическая собственность без иллюзий и догм / К. А. Улыбин. – М.: Высшая школа, 1990. – 61 с.

16. Юрій М. Ф. Соціокультурний світ України: монографія / М. Ф. Юрій. – [вид. 2-е.] – К.: Кондор, 2004. – 738 с.